

Rozhovor s Liborem Duškem: Metoda sněhové koule

3.6.2024 - Zuzana Paulusová | Univerzita Pardubice

V rodných Krkonoších mu kopečky byly brzo malé. Postupně doputoval k opravdu velkým horám. Střední Asie mu učarovala nejen svými vrcholky, ale získala si ho i tamní etnika. Začal je zkoumat a vrací se za nimi jako domů. Sociokulturní antropolog, badatel, horolezec a dobrodruh duší i tělem Libor Dušek.

Nedávno jste se vrátil ze své poslední výpravy do Afghánistánu, Pákistánu a Tádžikistánu. Co jste tam zkoumal?

Ano, byl jsem tam dva měsíce. První polovinu jsem strávil v afghánském Váchánu (koridor Váchán je řídce osídlené území na severovýchodě Afghánistánu – pozn. red.). Na druhou polovinu času jsem se přesunul do Pákistánu. Tam jsem navštívil etnikum Kalašů a etnikum Váchánců žijících v údolí Šimšal. To jsou ti nejvzdálenější obyvatelé od váchánského koridoru, v podstatě nejodřízlejší Váchánci, a jsou velmi zajímaví.

Jací jsou?

To by bylo na dlouhé povídání, ale především jsou přátelští, upřímní, pohostinní a pravdomluvní.

Jak se mezi ně dostáváte, čím si získáváte jejich důvěru?

Vzhledem k jejich povaze není až takový problém se k nim dostat. Důležitý je první krok – když se seznámíte s těmi správnými lidmi, což se mi už před lety stalo, získáte jakousi vstupenku dál. Váchánci jsou etnická skupina fungující doposud na klanových strukturách. Můj výzkum není jen o elitách, ale i o tom bavit se s pauperizovanými, tedy chudšími vrstvami napříč společností. Jestliže se seznámíte s někým významným z té které vesnice nebo i několika vesnic v širší oblasti, tak jste potom automaticky respektovaný širokou komunitou.

Mluvíte jejich jazykem?

Váchánsky umím jen pár slov, nejsem schopný s nimi komunikovat jako teď s vámi. O něco lépe jsem na tom s perštinou. Ale potřebuji překladatele. Většinou mi s překlady pomáhají moji průvodci, mají vzdělání a hovoří solidně anglicky. Funguje to oboustranně, protože pro ně je zase prestiž dělat průvodce Evropanovi. V podstatě jde o takovou vzájemnou reciproční výpomoc. Jim se zvedne společenský kredit a já pracuji na regulérním výzkumu.

Jinde nemáte jazykovou bariéru?

V Pákistánu je to jednodušší, tam prakticky všichni umějí anglicky. A Tádžikistán je také v pohodě, protože tam všichni mého věku a výš mluví rusky a ti mladší také anglicky. Jediný Afghánistán je z tohoto pohledu problematičtější.

Jak takovou výzkumnou expedici plánujete?

Jedu-li bádat a sbírat informace, tak s těmi lidmi nějaký čas opravdu žiji. To znamená, že jsem zapojený do činností, které dělají, a u toho bádám. Když nepočítám spánek, tak jsem opravdu 24 hodin denně s nimi, vidím, jak se projevují, co říkají, účastním se pravidelných rituálů, ať už těch

běžných jako práce nebo stolování, tak i těch výjimečných.

Jakých například?

Letos se mi povedlo účastnit se svátku Eid, arabsky řečeno Kurban. Je to významný muslimský svátek jídla, během kterého se tamní obyvatelé jednou za rok pořádně najedí masa.

Jak se stravují běžně?

Jedí spíše mléčné výrobky a obilné placky, k večeři omaštěné brambory nebo rýži. Naštěstí je ale humanitární organizace v posledních dvou letech naučila pěstovat ve sklenících zeleninu, kterou mohou díky klimatu sklízet třikrát do roka. Konečně mají nějaké vitamíny, protože i ovocných stromů mají málo, a jsou tam jen poslední desetiletí, předtím tam žádné nebyly...

Kolik materiálu za jednu expedici sesbíráte?

Materiál sbírám pořád, každý den. Letos jsem si poprvé vzal i počítač. Dřív jsem si všechno psal do sešitu, drobným písmem jsem popsal desítky, ne-li stovku stránek a vše jsem pak přepisoval. Teď dělám i skici nebo rovnou píši kostru článku. Každý večer se snažím vše zapsat, a to dvojím způsobem, jednak jako deník, jednak jako odrážky, ve kterých shrnuji postřehy sociokulturního dění. To je vlastně běžný antropologický postup.

Už během realizace výzkumu víte, co z materiálu dále vznikne, jakou bude mít podobu?

To je velice zajímavý proces, protože se to často mění. Po týdnu v terénu si myslíte, že máte jasno, že jste objevili nějaký fenomén. Po delším čase zjistíte, že je to trochu jinak. Je to neustálý tvůrčí proces, který se vyvíjí tím, že se snažíte být co nejpřesnější. Pozadí reality je jiné, než se na první pohled zdá. Tady platí úměra, že čím déle jste v terénu a načtete víc literatury, tím se prohlubuje vaše znalost a jste schopný lépe podat akademický výkon v podobě článku nebo publikace.

Co chystáte z této poslední cesty?

Z letošního výzkumu připravuji dva odborné články a česko-anglickou odbornou fotoknihu. Doufám, že se to povede.

Vyrážíte do terénu sám?

Ano, poslední dobou už spíš sám. Vracím se ve Váchánu na stejná místa, i když se snažím dostat i do jiných vesnic a poznat nové lidi. Každopádně tato oblast je vesměs stejná, protože Váchánců zase tolik není. I když vyrazím sám, vlastně nikdy sám nejsem, cítím s nimi sounáležitost, synergii. Navíc už mám všude možně svoje známé, kteří generují další známé. Oproti tomu na horské expedici fungujeme vždycky v týmu, minimálně dva lidé.

Máte tam i dobré kamarády?

Mám tam spoustu přátel, vůbec třeba nemusím řešit, kde budu spát. Sami mi řeknou: v této vesnici jsi ještě nebyl, tak řekni Abirbekovi, to je můj bratranec, on se o tebe postará. Když tam přijdu, už na mě čekají, protože k nim šeptandou doputuje, že se blížím. Já se tím pádem dostanu k dalším datům, zajímavým lidem a novým společensko-kulturním poznatkům. Metodou sněhové koule se to stále nabaluje.

Měl jste někdy strach?

Vždycky říkám, že mít strach je nežádoucí a špatné, ale mít obavu je žádoucí a potřebné. Moje pojetí je takové: když už opravdu máte strach, jezdí vám břitva po zátylku a studený pot vám teče po zádech, tak už jste jednou nohou v hrobě. A to už ovlivňuje vaše myšlení. Proto budu mít raději jen obavy.

Tohle jste vážně zažil?

Výjimečně. Ne při bádání, spíš když jsem začínal s lezením. Obava je dobrý regulátor smysluplného jednání. Strach ale způsobí, že už vidím ten tunel. Možná mám hranice posunuté, to je individuální.

Několikrát vás do země kvůli tamní situaci nechtěli vpustit. Byl jste našťvaný, že nemůžete realizovat své plány?

Našťvaný ne. V těchto zemích musíte vždycky počítat s variantou B, respektive C, protože tady to nefunguje jako v Evropě. Je třeba předpokládat, že ne vždy to dopadne tak, jak jste si naplánovali a jak vám někdo slíbil. Může do toho vstoupit celá sada neočekávaných okolností. Ono to možná souvisí s tou obavou a strachem. I s tím, že na Východ jezdím už víc než dvacet let. Tato část světa je věc citlivá, jak se říká... Je třeba jistá dávka kulturního předporozumění, protože jinak můžete být rozčarováni, zklamáni, třeba i šokováni, znechuceni. To je potom chyba.

Takže jste nezažil opravdový kulturní šok?

Ne, to jsem neměl nikdy v životě. Co se týká hor, všechno jsem nahloďával postupně. V Krkonoších jsem se narodil a mám je prochozené skrz naskrz. Ve čtrnácti jsem byl v Beskydech, v patnácti v Tatrách, v osmnácti v Rumunsku, ve dvaceti na Ukrajině, v jednadvaceti v Kyrgyzstánu. Až to vyústilo v Afghánistán. Taková přirozená cesta. Dovedu si ale představit, že kdybych se v šestnácti ocitl tam, kde potom v sedmadvaceti, tak bych kulturní šok měl určitě. Ale já jsem člověk, který dbá na přípravu, jakýsi intelektuální trénink. I co se týká hor, člověk se nemůže zvednout z kanceláře a vylézt na sedmitisícovku. Je potřeba se proběhnout nebo lézt po místních skalách.

Měl jste při své poslední návštěvě čas i na lezení?

Teď ne, protože jsem intenzivně bádám. Ale do hor jsem se i tak na pět dnů vydal. Chtěl jsem omrknout jedno údolí, kde od roku 1978 žádná expedice nebyla. Příští rok se do Afghánistánu chci s horolezeckou bandou na měsíc vydat a chceme přelézt dvě sedmitisícové hory. Abych ale nelenil a nezanedbával vědu, tak to s ní také propojíme.

Jak? Na co se můžeme těšit?

Natočíme tu horolezecký film, který bude reflektovat československou stopu ve Váchánském údolí v Hindúkuši a zmapuje naše lezení. Mimochodem první československá expedice byla na tomto místě v roce 1965 a jako úplně poslední byla v údolí Šachaur zase brněnská skupina lezců v roce 1978. Od té doby tam nikdo kvůli historicko-politickým souvislostem nebyl. My se chceme pokusit o prvovýstup, příp. něco zopakovat. Třeba i s lyžemi, když se to povede. A druhý film chci udělat čistě etnograficky o tom, jak Váchánci v této oblasti žijí.

S dokumenty jste koketoval už dříve?

Ano, v roce 2018 jsem dělal film o fenomenálním horolezci Mírovi Šmídovi. O dva roky později jsme dělali film Boys 1970, mapující kroky české tragické expedice v Peru, paralelně jsem o tom vydal i knížku. A letos jsem uvedl film o jednom krkonošském pamětníkovi, který jsem nazval Už není toho dechu. Na filmech se samozřejmě podílí víc lidí jako profesionální kameraman, střihač a režisér. Já bývám autorem námětu a scénáře, případně producentem.

Poslední dokument navazuje na vaše dlouholeté krkonošské rozhovory?

Na výzkumu mezi krkonošskými pamětníky, který má možná blíž k orální historii než k etnografickému výzkumu, pracuji dlouhodobě. Primárně mě zajímají historicko-politické události 30. až 50. let a jak všechny ty turbulentní změny a politickou realitu viděli místní lidé jako děti a dospívající. Už mi kvůli tomu sami volají a doporučují pamětníky, jde to takovým samospádem.

Lidi to pořád baví?

Ano. Každý měsíc vychází rozhovor s jedním pamětníkem v časopise Krkonoše – Jizerské hory. A ty nejzajímavější zahrnu potom do knihy Krkonošští rodáci vzpomínají. Teď jsme chystali dotisk druhého dílu, na jaře 2025 vyjde šestý díl a skoro se blíží k sedmému. Toto bych také rád někdy odborně zhodnotil, ale zatím na to není čas.

V dokumentu jste se zaměřil právě na život jednoho krkonošského pamětníka. Proč jste si vybral právě pana Zdeňka Jiříčku?

Konkrétně pana Jiříčku mi doporučila jedna kolegyně z KRNAP. Podobných příběhů už jsem slyšel poměrně hodně – starý pán, který tvrdě pracoval jako zemědělec, obětoval tomu celý svůj život. Každý příběh je jedinečný a výjimečný, ale u tohoto pána se sešlo víc faktorů – už před šesti lety jsem si říkal, že s ním musím jednou natočit film.

Proč?

Jednak má úžasné neverbální pohyby, jeho mimika je neskutečná a to, jak je pozitivní a jak se směje. Má v sobě pozůstatky krkonošského nářečí, ale hlavně je ve svých 85 letech stále čilý a stále hospodář, i když v omezené míře. Dneska bychom spíš řekli, že zahradničí, ale poměrně ve velkém rozsahu. Velice silně je u něho cítit spjatost s místem. Mimochodem v Afghánistánu je takový každý druhý člověk a ani nemusí být starý.

Je hodně jiné točit dokument a psát knihu na stejné téma?

Když píšete knihu, je zásadní příběh, který chcete vyprávět. U tvorby filmu nejde jen o narativ, musíte mít také dostatek obrazových záběrů. Nemůžete donekonečna pouštět obrázky z dronu, přírodu a listy kývající se ve větru. Musí to mít nějaký děj.

Sám označujete svůj dokument jako poetický, etnograficko-umělecký esej o mizejících krkonošských hospodářích...

Ano, protože je postavený na tom, že hlavní hrdina vzpomíná, jak to bylo za jeho mládí a dospívání a ta obrazová stránka je doprovázená tím, co dělá v současnosti. Takže například kosí louku, dělá sám dřevo a spoustu dalšího, a to všechno zvládá ve svých 85 letech, což je samo o sobě výjimečné. Tou průvodní linkou je právě zemědělský rok, do kterého se zrcadlí jeho životopis i myšlenky. Od začátku jsem jasně věděl, jak to chci uchopit i s těmi detaily, co se tam promítají.

V čem se liší jeho příběh?

Lidí, kteří mají zajímavější příběh, a podstatně dramatičtější než pan Jiříčka, žije už jen několik. Ale většinou už nejsou vzhledem k věku tak aktivní, tedy nebylo by možné jejich příběh dobře vizuálně zpracovat. Musel bych hodně sahat po záběrech z filmového archivu a prokládat je ilustračními záběry a takhle já dokumenty dělat nechci. Chci především autenticitu!

Počítá se k ní i zmíněný krkonošský dialekt?

Tímto dialektem dneska lidi už moc nehovoří. Když jsem před patnácti lety začínal, tak ano, ale teď už zůstalo jen pár rysů. Spíš používají „ť“ v infinitivu jako „jít“, přijdu „pobejt“, místo dřív řeknou „dříu“, tedy něco mezi v a u. Někdy použijí pár slovíček jako třeba „berteuničit“ (pracovat, „šolichat“ – pozn. red.), ale je to spíš výjimečné.

Jaké měl dokument ohlasy?

Úplně neuvěřitelné! Při premiéře v Jablonci nad Jizerou, kde byl i pan Jiříčka, bylo plné historické kino, více než 400 lidí. To se opakovalo i při dalších projekcích na podzim. Lidem se to hrozně líbí. V novém roce plánujeme promítání pro školy, protože kromě historicko-regionálního významu má film řekněme i nějaký výchovný a etický přesah. Aby si děcka dokázala uvědomit princip vztahu k věcem a místu. Tady vidím zase paralelu s Afghánistánem. Tam mají lidé k materiálním věcem úplně jiný vztah než na industriálním západě nebo v zemích globálního severu. V mé práci se to všechno prolíná.

Často mluvíte o tom, že právě sociální antropologie dává dohromady exotický Afghánistán a české Krkonoše. Co tuto spojitost vytváří?

Jsou to právě ty hory. Na základě svého výzkumu v Asii i v Krkonoších jsem vypožoroval, že lidé žijící dlouhodobě v horách mají trochu jiný, specifický přístup k životu, jsou takoví zocelenější. Současní lidé žijící v Krkonoších už to nemají, ale když si povídám s tamními osmdesátníky či devadesátníky, u nich to zaznamenávám. Žili v chudobě, bylo to pro ně tvrdé i vzhledem k tehdejší politické situaci. Oni ale nefňukali, na nic si nestěžovali a brali to sportovně a více s radostí. Tenhle jev je podobný u lidí v horách v Afghánistánu i v Pákistánu. Taková spojená mentalita. Jsou to i dílčí věci týkající se zemědělského roku. Dalo by se to shrnout také do podobného přístupu k rodnému místu a určité spjatosti s půdou. A je to velmi podobné, ať jsme v jakýchkoliv horách...

Mgr. Libor Dušek, Ph.D. (1983)

<https://www.upce.cz/rozhovor-liborem-duskem-metoda-snehove-koule>